

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
PHILIPPE LÉGER

της 4ης Δεκεμβρίου 1997 *

1. Μπορούν οι αποδέκτες αχρεωσήτως καταβληθεισών κοινοτικών ενισχύσεων να επικαλεστούν απώλεια του πλουτισμού, όπως τους το επιτρέπει το εθνικό τους δίκαιο, για να εναντιωθούν στην αναζήτηση των εν λόγω ενισχύσεων; Αυτό είναι κατ' ουσίαν το αντικείμενο της αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως που υπέβαλε το Verwaltungsgericht Frankfurt am Main.

2. Με σκοπό την υποστήριξη της κοινοτικής παραγωγής, το άρθρο 27, παράγραφος 1, του κανονισμού 136/66/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 1966, περί δημιουργίας κοινής οργάνωσης αγοράς στον τομέα των λιπαρών ουσιών¹, προβλέπει τη χορήγηση ενισχύσεως στη μεταποίηση των ελαιούχων σπόρων που συγκομίζονται και μεταποιούνται εντός της Κοινότητας. Οι αρχές που διέπουν τη χορήγηση της ενισχύσεως αυτής προβλέπονται από τον κανονισμό (ΕΟΚ) 1594/83 του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1983, περί της ενισχύσεως για τους ελαιούχους σπόρους², ο οποίος συμπληρώνει τον κανονισμό (ΕΟΚ)

2681/83 της Επιτροπής, της 21ης Σεπτεμβρίου 1983, για τις λεπτομέρειες εφαρμογής του καθεστώτος ενίσχυσης για τους ελαιούχους σπόρους³.

3. Για να ελέγχεται ότι οι ενισχύσεις χορηγούνται μόνο για τους σπόρους που είναι δυνατό να τύχουν των ενισχύσεων αυτών, προβλέφθηκε η θέσπιση κοινοτικού πιστοποιητικού ενισχύσεως αποτελούμενου από δύο μέρη⁴, από τα οποία το ένα αναφέρεται στην αναγνώριση των σπόρων (μέρος που καλείται «I. D.»⁵) και το άλλο στον προκαθορισμό της ενισχύσεως (μέρος που καλείται «A. P.»⁶).

4. Η διαδικασία «αναγνώρισεως» των σπόρων ανατίθεται στον αρμόδιο οργανισμό του κράτους μέλους από το οποίο ζητείται η ενίσχυση (άρθρο 3 του κανονισμού 1594/83, όπως τροποποιήθηκε).

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1 — ΕΕ ειδ. έκδ. 03/002, σ. 33.

2 — ΕΕ L 163, σ. 44. Ο κανονισμός αυτός αντικαθιστά τον κανονισμό (ΕΟΚ) 2114/71 του Συμβουλίου, της 28ης Σεπτεμβρίου 1971, περί της ενισχύσεως για τους ελαιούχους σπόρους (JO L 222, σ. 2), όπως τροποποιήθηκε τελευταίως από τον κανονισμό (ΕΟΚ) 851/78 του Συμβουλίου, της 24ης Απριλίου 1978 (ΕΕ ειδ. έκδ. 03/021, σ. 3). Την 1η Ιουλίου 1995, μετά την επέλευση των πραγματικών περιστατικών, καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από τον κανονισμό (ΕΚ) 3290/94 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 1994, σχετικά με τις προσαρμογές και τα μεταβατικά μέτρα στον τομέα της γεωργίας που είναι αναγκαία για την εφαρμογή των συμφωνιών οι οποίες έχουν συναφθεί στο πλαίσιο των πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων του Γύρου της Ουρουγουάης (ΕΕ 1994, L 349, σ. 105).

3 — ΕΕ L 266, σ. 1. Ο κανονισμός αυτός τροποποιήθηκε κατ' επανάληψη και, τελευταία, με τον κανονισμό (ΕΟΚ) 2964/91 της Επιτροπής, της 9ης Οκτωβρίου 1991 (ΕΕ L 282, σ. 15), πριν από την κατάργησή του την 1η Ιουλίου 1996, αντικαταστάθηκε δε από τον κανονισμό (ΕΚ) 658/96 της Επιτροπής, της 9ης Απριλίου 1996, περί ορισμένων εκ των όρων χορήγησης αντισταθμιστικών πληρωμών στο πλαίσιο του καθεστώτος στήριξης των παραγωγών ορισμένων αροτραίων καλλιεργειών (ΕΕ L 91, σ. 46).

4 — Άρθρο 4 του κανονισμού 1594/83, όπως τροποποιήθηκε με τον κανονισμό (ΕΟΚ) 935/86 του Συμβουλίου, της 25ης Μαΐου 1986 (ΕΕ L 87, σ. 5).

5 — Σύμφωνα με το άρθρο 5 του κανονισμού 2681/83.

6 — Όπ.π.

5. Η χορηγούμενη στον μεταποιητή ενίσχυση λαμβάνει, στην πράξη, τη μορφή επιστροφής της διαφοράς μεταξύ της κοινοτικής ενδεικτικής τιμής και της τιμής της παγκόσμιας αγοράς. Αυτή καθορίζεται, σύμφωνα με το άρθρο 33 του κανονισμού 2681/83, από την Επιτροπή, «οποτεδήποτε η κατάσταση της αγοράς καθιστά αυτό αναγκαίο και κατά τρόπο που διασφαλίζει τη θέση σε εφαρμογή αυτής, τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα». Η Επιτροπή καθορίζει κατ' αρχάς την «ακαθάριστη» ενίσχυση σε ECU· η μετατροπή του ποσού αυτού στα εθνικά νομίσματα, αυξανόμενο ή μειωμένο κατά ένα διορθωτικό ποσό, συνιστά την «οριστική» ενίσχυση· η τελευταία μετατρέπεται τέλος στο νόμισμα του κράτους εντός του οποίου ο σπόρος έχει μεταποιηθεί, αν αυτό δεν είναι το κράτος όπου παρήχθη ο σπόρος, με την τιμή συναλλάγματος, όψεως και προθεσμίας, του ECU στα εθνικά νομίσματα. Η ενίσχυση διαφέρει, επομένως, από κράτος σε κράτος, λόγω της νομισματικής καταστάσεως εκάστου των κρατών αυτών.

6. Στη διαφορά της κύριας δίκης αντιδικούν δύο εταιρείες, η Oelmühle Hamburg AG και η Jb. Schmidt Söhne GmbH & Co. KG (στο εξής: ενάγουσες της κύριας δίκης), αφενός, και το Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung (γερμανική αρχή επιφορτισμένη με τη διαχείριση των κοινοτικών ενισχύσεων, στο εξής: εναγόμενο της κύριας δίκης), αφετέρου, ως προς το ζήτημα της νομιμότητας της μερικής αναζητήσεως ενισχύσεων που χορηγήθηκαν για τη μεταποίηση γογγυλίων.

7. Εκάστη των εναγουσών είχε αγοράσει σημαντική ποσότητα γογγυλίων από προμηθευτές οι οποίοι είχαν εγγυηθεί την προέλευση του εμπορεύματος. Και στις δύο περιπτώσεις, το εναγόμενο της κύριας δίκης εξέδωσε κατ' αρχάς πιστοποιητικά I. D.,

σύμφωνα με τη δηλωθείσα προέλευση, και χορήγησε τις αντίστοιχες ενισχύσεις.

8. Κατόπιν ερευνών των αρμοδίων τελωνειακών αρχών, από τις οποίες προέκυψε ότι τμήμα του εμπορεύματος είχε διαφορετική προέλευση από εκείνη για την οποία η ενίσχυση είχε χορηγηθεί, το εναγόμενο της κύριας δίκης, με αποφάσεις περί μερικής αποδόσεως και μερικής ακυρώσεως, ακύρωσε, μέχρι του ποσού που κατεβλήθη αχρεωστήτως, τα πιστοποιητικά I. D. και τις αποφάσεις περί χορηγήσεως των ενισχύσεων, και αξίωσε από εκάστη των εναγουσών της κύριας δίκης την επιστροφή αυτού του τμήματος των χορηγηθεισών ενισχύσεων.

9. Όταν οι ενστάσεις τους απορρίφθηκαν, τα εταιρεία άσκησαν αγωγή ενώπιον του Verwaltungsgericht Frankfurt am Main, με την οποία ζητούν την ακύρωση των επίμαχων αποφάσεων. Αμφότερες προβάλλουν κατ' ουσίαν τα ίδια επιχειρήματα.

10. Αμφισβητούν την αποκαλυφθείσα από τις τελωνειακές έρευνες προέλευση του επίμαχου προϊόντος και ισχυρίζονται ότι το μεγαλύτερο μέρος του πλουτισμού που είχε περιέλθει σ' αυτές με την ενίσχυση απώλεσθη λόγω της μετακυλίσεως του περιουσιακού αυτού πλεονεκτήματος στους αντιστοίχους προμηθευτές τους, με την πληρωμή της ενδεικτικής τιμής. Επισημαίνουν, επιπλέον, ότι οι αγωγές που αυτές μπορούν να ασκήσουν κατά των προμηθευτών τους στερούνται, στην πράξη, λυσιτελείας κυρίως λόγω της παρελεύσεως των προθεσμιών και

της αφερεγγυότητας των εν λόγω προμηθευτών. Εξάλλου, προτείνουν την εκχώρηση ενδεχομένων δικαιωμάτων αποζημίωσης, που αυτές έχουν κατά των προμηθευτών αυτών.

11. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, στο γερμανικό δίκαιο, οι αποφάσεις που χορηγούν παρανόμως πλεονεκτήματα πρέπει μεν κατ' αρχήν να ανακαλούνται⁷, όμως η αναζήτηση ενισχύσεων που χορηγήθηκαν παρανόμως μπορεί να μην γίνει αν οι αποδέκτες τους μπορούν να επικαλεστούν την απώλεια του πλουτισμού⁸. Εντούτοις, δεν μπορεί να γίνει επίκληση της απώλειας του πλουτισμού όταν ο υπόχρεος σε απόδοση γνώριζε ή λόγω βαρειάς αμελείας αγνοούσε τις περιστάσεις στις οποίες οφείλεται ο παράνομος χαρακτήρας της πράξεως⁹.

12. Κατ' εφαρμογήν των διατάξεων αυτών, το Verwaltungsgericht Frankfurt am Main κλίνει προς την άποψη ότι πρέπει να γίνει δεκτή η απώλεια του πλουτισμού των εναγουσών στην κύρια δίκη και ότι πρέπει, συνεπώς, να ακυρωθούν λόγω παρανόμου

χαρακτήρα οι αποφάσεις περί αποδόσεως που έλαβε το εναγόμενο της κύριας δίκης.

13. Εντούτοις, έχει αμφιβολίες ως προς το παραδεκτό του ισχυρισμού αυτού, ενόψει των ορίων που έχει θέσει το Δικαστήριο με τη νομολογία του σε θέματα αναζητήσεως του αχρεωστήτως καταβληθέντος, και ειδικότερα με την απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1983, 205/82 έως 215/82, Deutsche Milchkontor κ.λπ. (Συλλογή 1983, σ. 2633) επί των οποίων θα επανέλθω στη συνέχεια των προτάσεών μου. Το αιτούν δικαστήριο δικαιολογεί τις αμφιβολίες αυτές με τη σκέψη ότι, υπό περιστάσεις όπως αυτές της παρούσας υποθέσεως, «κατά τις οποίες το αποκτηθέν μέσω της ενισχύσεως περιουσιακό πλεονέκτημα έχει ήδη μεταβιβαστεί σε τρίτους κατά τη χορήγησή της, η εφαρμογή των αρχών του δικαίου περί του αδικαιολογήτου πλουτισμού έχει ως αποτέλεσμα κατά γενικό κανόνα να καθιστά αδύνατη την απόδοση των ήδη καταβληθεισών ενισχύσεων, εκτός αν αποδειχθεί ότι οι περιστάσεις που προκάλεσαν τον παράνομο χαρακτήρα ήταν γνωστές ή ότι η άγνοιά τους οφείλεται σε βαρεία αμέλεια, αφού τα δικαιώματα αποζημιώσεως που μπορούν να ληφθούν υπόψη και τα οποία διαθέτουν οι αποδέκτες της ενισχύσεως έναντι των προμηθευτών τους είναι γενικώς αμφίβολα, λόγω της δυσκολίας να ασκηθούν, και συνεπώς στερούνται αξίας»¹⁰. Επιπλέον, αναφέρει ότι οι αμφιβολίες του ενισχύονται από τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την απόδοση κρατικών ενισχύσεων ασυμβάτων προς το κοινοτικό δίκαιο¹¹. Τονίζει ότι το Bundesverwaltungsgericht πρόσφατα υπέβαλε στο Δικαστήριο το συγγενές ερώτημα «υπό ποιες προϋποθέσεις ένας υπόχρεος σε επιστροφή δεν μπορεί να επικαλείται την

7 — Άρθρο 10, παράγραφος 1, του Gesetz zur Durchführung der gemeinsamen Marktorganisation (νόμος περί εφαρμογής των κοινών οργανώσεων αγοράς, στο εξής: MÖG), όπως δημοσιεύθηκε στις 27 Αυγούστου 1986, που παραπέμπει στις παραγράφους 2 έως 4 του άρθρου 48 του Verwaltungsverfahrensgesetz (νόμος περί της διοικητικής διαδικασίας, στο εξής: VwVerfG), καθώς και στο άρθρο 49 α, παράγραφοι 1, πρώτη πρόταση, και 2, του VwVerfG. Οι διατάξεις αυτές αναφέρονται στα άρθρα 812 και 813 του Bürgerliches Gesetzbuch (γερμανικός αστικός κώδικας, στο εξής: BGB).

8 — Δυνάμει των συνδυασμένων διατάξεων του άρθρου 10, παράγραφος 1, πρώτη πρόταση, δεύτερο εδάφιο, του MÖG, του άρθρου 48, παράγραφος 2, έκτη πρόταση, του VwVerfG (αντικατεστημένοι σήμερα από το άρθρο 49 α, παράγραφος 2, του VwVerfG) και του άρθρου 813, παράγραφος 3, του BGB.

9 — Άρθρο 48, παράγραφος 2, εβδόμη πρόταση, του VwVerfG (αντικατεστημένοι σήμερα με το άρθρο 49 α, παράγραφος 2, δεύτερη πρόταση, του VwVerfG).

10 — Σελίδα 12 της γαλλικής μεταφράσεως της διατάξεως περί παραπομπής.

11 — Το αιτούν δικαστήριο αναφέρει, συναφώς, την απόφαση του Δικαστηρίου της 20ής Σεπτεμβρίου 1990, C-5/89, Επ'τροπή κατά Γερμανίας, (Συλλογή 1990, σ. 1-3437).

απώλεια του πλουτισμού δυνάμει του άρθρου 48, παράγραφος 2, εβδόμη πρόταση, του *Verwaltungsverfahrensgesetz*»¹².

14. Για να άρει τις αμφιβολίες αυτές, το *Verwaltungsgericht Frankfurt am Main* ανέστειλε τη διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο το ακόλουθο ερώτημα:

«Συμβιβάζεται προς το κοινοτικό δίκαιο η αποκλεισμένη από το εθνικό γερμανικό δίκαιο απόδοση των αδικαιολογήτως χορηγηθεισών ενισχύσεων για τη μεταποίηση γογγυλίων, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο αποδέκτης των ενισχύσεων αυτών, ο οποίος αγνοούσε τα περιστατικά τα οποία προκάλεσαν τον παράνομο χαρακτήρα της περιχορηγήσεως αποφάσεως, η άγνοια δε αυτή δεν οφειλόταν σε βαριά αμέλεια (άρθρο 48, παράγραφος 2, εβδόμη πρόταση, του *Verwaltungsverfahrensgesetz*, παλαιό κείμενο άρθρο 49 a, παράγραφος 2, δεύτερη πρόταση, του *Verwaltungsverfahrensgesetz*, νέο κείμενο), μπορεί να επικαλείται την απώλεια του πλουτισμού βάσει του άρθρου 48, παράγραφος 2, έκτη πρόταση, του *Verwaltungsverfahrensgesetz* (άρθρο 49 a, παράγραφος 2, του *Verwaltungsverfahrensgesetz*, νέο κείμενο) σε συνδυασμό με το άρθρο 818, παράγραφος 3, του BGB, η δε απώλεια του πλουτισμού πρέπει κατά γενικό κανόνα να γίνεται δεκτή οσάκις ο αποδέκτης, ήδη κατά τον χρόνο της χορηγήσεως της ενισχύσεως, μεταβίβασε το περιουσιακό πλεονέκτημα εκ της ενισχύσεως αυτής καταβάλλοντας την

προβλεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο ενδεικτική τιμή και δεν διαθέτει καμία, ή μόνο μία άνευ αξίας, αξίωση κατά των προμηθευτών μεταποιημένων γογγυλίων;»

15. Το ερώτημα αυτό πρέπει να εξεταστεί υπό το φως της πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου σε θέματα αποδόσεως του αχρεωστήτως καταβληθέντος.

16. Η νομολογία αυτή, αν εξαιρέσουμε προς στιγμή την ειδική περίπτωση της αποδόσεως των παρανόμων κρατικών ενισχύσεων, περιλαμβάνει κατ' ουσίαν τρεις κατηγορίες καταστάσεων¹³.

17. Ειδικότερα, το Δικαστήριο εξεδίκασε αγωγές για την επιστροφή ποσών που οι κρατικές αρχές εισέπραξαν δυνάμει εθνικού μέτρου ασυμβάτου προς τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου¹⁴. Άλλες υποθέσεις είχαν ως αντικείμενο ποσά που εισέπραξαν οι εθνικές αρχές ενεργούσες για λογαριασμό της Κοινότητας κατ' εφαρμογήν κοινοτικής διατάξεως, της οποίας η ακυρότητα διαπιστώθηκε στη συνέχεια¹⁵. Τέλος, όπως στην υπόθεση που μας απασχολεί, το Δικαστήριο

12 — Επί του ερωτήματος αυτού εκδόθηκε η απόφαση του Δικαστηρίου της 20ής Μαρτίου 1997, C-24/95, *Alcan Deutschland* (Συλλογή 1997, σ. I-1591).

13 — Για μια συνολική μελέτη, βλ. Gimeno Verdejo, C.: «El cobro de lo indebido en derecho comunitario», στο *Ordenamiento jurídico comunitario y mecanismos de tutela judicial efectiva*, έκδοση Gobierno Vasco, Departamento de Justicia, Economía, Trabajo y Seguridad Social, Δεκέμβριος 1995.

14 — Βλ., συναφώς, για παράδειγμα, τις αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, *Rewe* (Συλλογή τόμος 1976, σ. 447), και της 14ης Ιανουαρίου 1997, C-192/95 έως C-218/95, *Comateb* κ.λπ. (Συλλογή 1997, σ. I-165).

15 — Βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 12ης Ιουνίου 1980, 130/79, *Express Dairy Foods* (Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 271).

εξέτασε αιτήσεις αποδόσεως ποσών που χορήγησαν τα κρατικά όργανα εφαρμόζοντας εσφαλμένα το κοινοτικό δίκαιο ¹⁶.

18. Από τη νομολογία αυτή συνάγονται τα εξής: το δικαίωμα αποδόσεως βασίζεται στην κοινοτική έννομη τάξη. Αντιθέτως, οι λεπτομέρειες της αγωγής περί αποδόσεως, οι διαδικαστικοί κανόνες που διέπουν την πορεία της και καθορίζουν τις προϋποθέσεις ασκήσεώς της εξακολουθούν, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, να διέπονται από το εθνικό δίκαιο. Η αρχή της εφαρμογής του εθνικού δικαίου δεν μπορεί, εντούτοις, να ισχύει χωρίς κάποια όρια, προκειμένου να μη διακυβευθεί η ενιαία εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, και, επομένως, η υπεροχή του ¹⁷.

19. Η προπαρατεθείσα απόφαση του Δικαστηρίου Deutsche Milchkontor κ.λπ., στην οποία αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο ¹⁸, μου φαίνεται ότι παρέχει σαφή ιδέα των βασικών αρχών του οικείου τομέα. Η απόφαση αυτή έχει το εξής κοινό με την παρούσα υπόθεση: η συναφής εθνική νομοθεσία είναι η ίδια και στις δύο περιπτώσεις.

20. Η διαφορά έθετε αντιμέτωπες επιχειρήσεις παρασκευής σύνθετων ζωοτροφών και εμπορίου γαλακτοκομικών προϊόντων με τον αρμόδιο γερμανικό φορέα για την πληρωμή ενισχύσεων στη μεταποίηση αποβουτυρωμένου γάλακτος σε σκόνη· αντικείμενο της διαφοράς ήταν η απόδοση ενισχύσεων για το αποβουτυρωμένο γάλα σε σκόνη που κακώς είχαν εισπράξει οι επιχειρήσεις αυτές, για τον λόγο ότι το γάλα για το οποίο οι προσφεύγουσες είχαν λάβει αυτές τις ενισχύσεις δεν πληρούσε τις οριζόμενες από την κοινοτική νομοθεσία προϋποθέσεις. Αντιτιθέμενες στην απόδοση των ενισχύσεων αυτών, οι προσφεύγουσες επικαλέστηκαν τις διατάξεις του άρθρου 48 του VwVerfG.

21. Το Δικαστήριο υπενθύμισε κατ' αρχάς ότι, σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης: «(...) εναπόκειται στα κράτη μέλη (...) να εξασφαλίζουν στο έδαφός τους την εκτέλεση των κοινοτικών ρυθμίσεων, ιδίως στο πλαίσιο της κοινής γεωργικής πολιτικής» ¹⁹. Από το καθήκον αυτό συνεργασίας, το Δικαστήριο συνήγαγε ότι «(...) οι διαφορές περί επιστροφής ποσών που έχουν καταβληθεί χωρίς νόμιμη αιτία βάσει του κοινοτικού δικαίου πρέπει, ελλείψει σχετικών κοινοτικών διατάξεων, να επιλύονται από τα εθνικά δικαστήρια κατ' εφαρμογήν του εθνικού τους δικαίου» ²⁰.

22. Στον τομέα αυτόν, *ελλείπει εφαρμοστέων κοινοτικών κανόνων*, εφαρμόζεται μεν βεβαίως κατ' αρχήν το εθνικό δίκαιο, αυτό όμως δεν μπορεί να ισχύει απολύτως και αυτή η κατ' αρχήν εφαρμογή πρέπει να συμπληρώνεται με την αναγκαίοτητα ενιαίας εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, η οποία χρειάζεται για να αποφευχθεί η άνιση μεταχείριση των επιχειρηματιών. Ορισμένες

16 — Βλ., για παράδειγμα, τις αποφάσεις της 12ης Ιουνίου 1980, 119/79 και 126/79, Lippische Hauptgenossenschaft (Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 257), και της 5ης Μαρτίου 1980, 265/78, Ferwerda (Συλλογή τόμος 1980/I, σ. 313).

17 — Barav, A.: «La répétition de l'indu dans la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes», *Cahiers de droit européen*, 1981, n° 5-6, σ. 507. Βλ., επίσης, Hubeau, F.: «La répétition de l'indu en droit communautaire», *RTDE*, 1981, n° 3, σ. 442.

18 — Σημειώνεται ότι η απόφαση αυτή εξεδόθη, εξάλλου, κατόπιν αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως του ιδίου Verwaltungsgericht Frankfurt am Main.

19 — Σκέψη 17.

20 — Σκέψη 19.

ουσιώδεις επιταγές κοινοτικού δικαίου περιβάλλουν, επομένως, τη διαδικαστική αυτή αυτοτέλεια και αποτελούν το κατώφλι πέραν του οποίου το εθνικό δίκαιο δεν πρέπει να εφαρμόζεται. Η παραπομπή στο εθνικό δίκαιο ισχύει πράγματι «(...) αφού ληφθούν υπόψη τα όρια που θέτει το κοινοτικό δίκαιο, δηλαδή ότι οι κανόνες που προβλέπει το εθνικό δίκαιο δεν μπορούν να καταλήγουν στο να καθιστούν πρακτικά αδύνατη την εφαρμογή της κοινοτικής ρύθμισης και ότι η εθνική νομοθεσία πρέπει να εφαρμόζεται με τρόπο που να μη δημιουργούνται διακρίσεις σε σχέση με τις διαδικασίες που αποβλέπουν στην επίλυση διαφορών του ίδιου τύπου, που όμως είναι αμιγώς εθνικές»²¹.

23. Βάσει των αρχών αυτών, το Δικαστήριο έκρινε ότι «(...) δεν αντιβαίνει στο κοινοτικό δίκαιο το να λαμβάνονται υπόψη από σχετική εθνική νομοθεσία [εν προκειμένω το άρθρο 48 του VwVerfG], για να αποκλειστεί η αναζήτηση [κοινοτικών] ενισχύσεων που έχουν καταβληθεί χωρίς νόμιμη αιτία, κριτήρια όπως η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, η έκλειψη του πλουτισμού, η παρέλευση προθεσμίας ή το γεγονός ότι η διοίκηση γνώριζε ή λόγω βαριάς αμέλειας αγνοούσε ότι κακώς προέβαινε στη χορήγηση των εν λόγω ενισχύσεων, με την επιφύλαξη, πάντως, ότι οι προβλεπόμενες προϋποθέσεις είναι οι ίδιες με τις προϋποθέσεις για την ανάκτηση οικονομικών παροχών, αμιγώς εθνικών, και ότι λαμβάνεται πλήρως υπόψη το συμφέρον της Κοινότητας»²².

21 — Όπ.π., η υπογράμμιση είναι δική μου.

22 — Σκέψη 33 και σημείο 3 του διατακτικού.

24. Η ανάγνωση της αποφάσεως αυτής είναι, επομένως, ιδιαίτερα διαφωτιστική για την υπόθεση που μας απασχολεί και μάταια θα αναζητούσε κανείς στοιχεία που να δικαιολογούν την απομάκρυνση από τις διαπιστώσεις που περιλαμβάνονται σ' αυτήν.

25. Από την προπαρατεθείσα νομολογία συνάγονται πράγματι τρεις περιορισμοί της εφαρμογής του εθνικού δικαίου, των οποίων οι επιπτώσεις στην παρούσα υπόθεση πρέπει να εξεταστούν.

26. Κατ' αρχάς, το εθνικό δίκαιο εφαρμόζεται «ελλείψει σχετικής κοινοτικής κανονιστικής ρυθμίσεως»²³. Αντιστρόφως, το εθνικό δίκαιο πρέπει να υποχωρεί, όταν το ίδιο το κοινοτικό δίκαιο ρυθμίζει το υπό εξέταση ζήτημα²⁴.

27. Όμως, ούτε όταν εκδόθηκε η προπαρατεθείσα απόφαση Deutsche Milchkontor κ.λπ., ούτε κατά τον χρόνο των οικείων πραγματικών περιστατικών υφίσταντο μέτρα εναρμονίσεως σχετικά με την ανάκτηση ποσών αχρεωστήτως καταβληθέντων δυνάμει του κοινοτικού δικαίου²⁵.

23 — Η προπαρατεθείσα απόφαση Rewe και η απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 45/76, Comet (Συλλογή τόμος 1976, σ. 765), εκφράζουν την ίδια σκέψη αναφερόμενες στην «παρούσα κατάσταση του κοινοτικού δικαίου». Ομοίως, η προπαρατεθείσα απόφαση Ferwerda, εκδόθηκε «στο παρόν στάδιο εξέλιξης του κοινοτικού δικαίου».

24 — Βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 13ης Μαΐου 1981, 66/80, International Chemical Corporation (Συλλογή 1981, σ. 1191).

25 — Η Επιτροπή αναγνωρίζει το νομοθετικό αυτό κενό, τονίζει δε, στην παράγραφο 31 των παρατηρήσεών της, ότι: «Η κοινοτική κανονιστική ρύθμιση σχετικά με τη χορήγηση ενισχύσεων για τους ελαιούχους σπόρους δεν περιέχει ειδικές διατάξεις όσον αφορά την αναζήτηση αχρεωστήτως καταβληθεισών ενισχύσεων.»

28. Είναι βεβαίως λυπηρό, όπως παρατήρησε το Δικαστήριο, ότι «δυστυχώς» τέτοιες διατάξεις δεν υφίστανται, εφόσον αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη διαφορετική μεταχείριση σε κοινοτικό επίπεδο²⁶. Πολλώ μάλλον δε καθόσον υφίστανται τα αναγκαία για τη θέσπιση μιας τέτοιας κανονιστικής ρυθμίσεως νομικά μέσα²⁷.

29. Εντούτοις, «στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου», εφαρμόζονται, ακόμη κι αν διαφέρουν από κράτος σε κράτος, οι εθνικοί κανόνες σχετικά, ιδίως, με τον καθορισμό των αρμοδίων δικαστηρίων και τις διαδικαστικές προϋποθέσεις των μέσων παροχής εννόμου προστασίας ενώπιον δικαστηρίου²⁸, τις προθεσμίες ασκήσεώς τους²⁹, την καταβολή τόκων³⁰ ή τη μετακύλιση παρανόμως εισπραχθέντων φόρων.

30. Ως προς το τελευταίο αυτό σημείο, που ενδιαφέρει ειδικότερα την παρούσα υπόθεση, η πλούσια ήδη νομολογία καθερώνει τη δυνατότητα του επιληφθέντος δικαστηρίου να λαμβάνει υπόψη την ενδεχομένη μετακύλιση του παρανόμως εισπραχθέντος φόρου, «σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο»³¹.

31. Ειδικότερα, το Δικαστήριο τόνισε με την προπαρατεθείσα απόφαση Just, εκδοθείσα στο πλαίσιο αγωγών περι αποδόσεως ποσών που εισέπραξαν οι κρατικές αρχές δυνάμει εθνικού μέτρου ασυμβάτου προς τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου (εθνικό σύστημα διαφοροποιημένης φορολογίας), ότι: «(...) το κοινοτικό δίκαιο δεν αποκλείει να λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι το βάρος των αχρεωστήτως εισπραχθέντων φόρων μπορεί να μετακυλιστεί σε άλλους επιχειρηματίες (...)»³².

Το Δικαστήριο επικύρωσε την κρίση αυτή, με τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Express Dairy Foods και San Giorgio: «Δεν είναι (...) δυνατό να θεωρηθούν κατ' αρχήν ως αντίθετες προς το κοινοτικό δίκαιο εθνικές νομοθετικές διατάξεις που αποκλείουν την απόδοση φόρων, τελών και επιβαρύνσεων που εισπράχθηκαν κατά παράβαση του κοινοτικού δικαίου, όταν αποδεικνύεται ότι το πρόσωπο που αναγκάστηκε να καταβάλει τις εν λόγω επιβαρύνσεις τις [μετακύλιση] πράγματι σε άλλα πρόσωπα.»³³

32. Η αιτιολογία του Δικαστηρίου για το ότι δέχεται την επίκληση της μετακύλισεως κατά της αποδόσεως του αχρεωστήτως καταβληθέντος εξακολουθεί να είναι η ίδια και συνδέεται με τον αδικαιολόγητο πλουτισμό: «(...) η κοινοτική έννομη τάξη δεν απαιτεί την επιστροφή αχρεωστήτως εισπραχθέντων φόρων, υπό συνθήκες που θα συνεπάγονταν τον αδικαιολόγητο πλουτισμό των δικαιούχων (...)»³⁴.

26 — Προπαρατεθείσα απόφαση Express Dairy Foods, σκέψη 12. Βλ. επίσης την απόφαση της 6ης Μαΐου 1982, 54/81, Fromme (Συλλογή 1982, σ. 1449, σκέψη 4).

27 — Στην προπαρατεθείσα απόφαση Comet, για παράδειγμα, το Δικαστήριο τονίζει «ότι τα άρθρα 100 έως 102 και 235 της Συνθήκης επιτρέπουν, ενδεχομένως, να λαμβάνονται τα αναγκαία μέτρα για την αποκατάσταση των διαφορών των νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών στον οικείο τομέα, αν αυτές αποδεικνύονταν ως δυνάμενες να προκαλέσουν στρεβλώσεις ή να βλάψουν τη λειτουργία της κοινής αγοράς» (σκέψη 14).

28 — Απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 1980, 68/79, Just (Συλλογή τόμος 1980/1, σ. 253, σκέψη 25).

29 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Rewe και Comet.

30 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Express Dairy Foods (σκέψη 17) και Fromme (σκέψη 8).

31 — Προπαρατεθείσα απόφαση Just, απόφαση της 27ης Μαρτίου 1980, 61/79, Denkavit (Συλλογή τόμος 1980/1, σ. 605)· απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1983, 199/82, San Giorgio (Συλλογή 1983, σ. 3595); απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 1988, 331/85, 376/85 και 378/85, Bianco και Girard (Συλλογή 1988, σ. 1099), και προπαρατεθείσα απόφαση Comateb κ.λπ.

32 — Σκέψη 27.

33 — Προπαρατεθείσα απόφαση San Giorgio, σκέψη 13.

34 — Προπαρατεθείσα απόφαση Express Dairy Foods, σκέψη 13.

33. Η πλέον πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου, ως προς τις επιστροφές εθνικών φόρων ασυμβάτων προς το κοινοτικό δίκαιο, επικυρώνει την πάγια θέση του Δικαστηρίου. Έτσι, με την προπαρατεθείσα απόφαση Comateb κ.λπ., και με την απόφαση της 17ης Ιουλίου 1997, C-242/95, GT Link (Συλλογή 1997, σ. I-4449), αφού υπενθύμισε την αρχή ότι το κράτος μέλος υποχρεούται να επιστρέφει τους φόρους που εισέπραξε κατά παραβίαση του κοινοτικού δικαίου, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι: «Ωστόσο, υπάρχει μια εξαίρεση στην αρχή αυτή [: μια τέτοια επιστροφή δεν επιβάλλεται] όταν αποδεικνύεται ότι το πρόσωπο που αναγκάστηκε να καταβάλει τις εν λόγω επιβαρύνσεις τις μετακύλισε πράγματι σε άλλα πρόσωπα»³⁵. Το Δικαστήριο δικαιολόγησε ως εξής την εξαίρεση αυτή: «Πράγματι, υπό τις περιστάσεις αυτές δεν είναι ο επιχειρηματίας που φέρει την επιβάρυνση από τον αχρεωστήτως εισπραχθέντα φόρο, αλλά ο αγοραστής στον οποίο μετακυλίεται η επιβάρυνση. Επομένως, απόδοση στον επιχειρηματία του ποσού του φόρου τον οποίο έχει εισπράξει ήδη από τον αγοραστή θα ισοδυναμούσε για τον επιχειρηματία με διπλή πληρωμή ικανή να χαρακτηριστεί ως αδικαιολόγητος πλουτισμός, χωρίς ωστόσο να αντισταθμίζονται οι συνέπειες από τον παράνομο φόρο για τον αγοραστή.». Το Δικαστήριο συνήγαγε από αυτό ότι: «Επομένως, εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να εκτιμούν, υπό το φως των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης, αν η φορολογική επιβάρυνση έχει επιρριφθεί, εν όλω ή εν μέρει, από τον επιχειρηματία σε άλλα πρόσωπα και αν, ενδεχομένως, η επιστροφή της στον επιχειρηματία θα συνιστούσε αδικαιολόγητο πλουτισμό»³⁶, διευκρινίζοντας ταυτόχρονα ότι: «(...) αν μέρος μόνον της φορολογικής επιβαρύνσεως έχει μετακυλιστεί, εναπόκειται στις εθνικές αρχές να επιστρέψουν στον επιχειρηματία το μη μετακυλιθέν ποσό»³⁷.

35 — Προπαρατεθείσα απόφαση Comateb κ.λπ., σκέψη 21.

36 — Ομοίως, σκέψεις 22 και 23.

37 — Ομοίως, σκέψη 28.

34. Στην παρούσα υπόθεση πρέπει, επομένως, να γίνει δεκτό, σύμφωνα με τη νομολογία αυτή και ελλείψει εφαρμοστέων κοινοτικών διατάξεων, ότι το αιτούν δικαστήριο μπορεί να εφαρμόζει τις σχετικές με την απόδοση του αχρεωστήτως καταβληθέντος εθνικές διατάξεις. Το γεγονός ότι η νομοθεσία αυτή δέχεται να λαμβάνονται υπόψη ορισμένες γενικές αρχές για να δικαιολογείται η μη απόδοση των ενισχύσεων, όπως αυτή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, και ιδίως η απώλεια του πλουτισμού λόγω της μετακύλισης της ενισχύσεως σε άλλους επιχειρηματίες, δεν είναι καθεαυτό ασύμβατο προς το κοινοτικό δίκαιο.

35. Δεύτερον, η προϋπόθεση ότι οι διατάξεις του εθνικού δικονομικού δικαίου εφαρμόζονται αν δεν είναι «λιγότερο ευνοϊκές από αυτές που αφορούν παρόμοια εσωτερικά ένδικα μέσα» επίσης μου φαίνεται ότι πληρούται εν προκειμένω.

36. Συναφώς, το Δικαστήριο διευκρίνισε, με την προπαρατεθείσα απόφαση Deutsche Milchkontor κ.λπ., ότι η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων προϋποθέτει την τήρηση δύο προϋποθέσεων: «Αφενός οι εθνικές αρχές πρέπει, εν προκειμένω, να ενεργούν με την ίδια επιμέλεια και σύμφωνα με κανόνες που να μην καθιστούν δυσκολότερη την ανάκτηση των εν λόγω ποσών απ' ό,τι σε παρόμοιες περιπτώσεις που αφορούν αποκλειστικά την εφαρμογή αντίστοιχων εθνικών νομοθεσιών. Αφετέρου (...) οι υποχρεώσεις που επιβάλλει η εθνική νομοθεσία στις επιχειρήσεις στις οποίες χορηγήθηκαν αντικανονικά οικονομικά πλεονεκτήματα που βασίζονται στο κοινοτικό δίκαιο, δεν πρέπει να είναι περισσότερο αυστηρές από τις υποχρεώσεις που επιβάλλονται στις επιχειρήσεις στις οποίες χορηγήθηκαν αντικανονικά παρόμοια πλεονεκτήματα που βασίζονται στο εθνικό δίκαιο, αν υποτεθεί ότι και οι δύο κατηγορίες των [αποδεκτών]

βρίσκονται σε παρόμοιες καταστάσεις και, συνεπώς, η διαφορετική μεταχείριση δεν θα μπορούσε να δικαιολογηθεί αντικειμενικά»³⁸.

37. Αρκεί επομένως, για τη συμμόρφωση προς την προαναφερθείσα απαίτηση της απαγορεύσεως των διακρίσεων, οι εθνικές διατάξεις να εφαρμόζονται άνευ διακρίσεως στις καταστάσεις που εμπίπτουν στο κοινοτικό δίκαιο όπως και σε εκείνες που είναι αμιγώς εθνικές. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέχει η διάταξη περί παραπομπής, η επίμαχη γερμανική νομοθεσία φαίνεται να πληροί την προϋπόθεση αυτή. Εν πάση περιπτώσει, στο επιληφθέν δικαστήριο απόκειται να μεριμνά για την άνευ διακρίσεων εφαρμογή της διατάξεως εθνικού δικαίου, σύμφωνα με την οποία υφίσταται η δυνατότητα επικλήσεως της απώλειας του πλουτισμού, σε σχέση με την απόδοση αμιγώς εθνικών ενισχύσεων.

38. Τέλος, το τρίτο όριο στην εφαρμογή του εθνικού δικαίου, που απορρέει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, έγκειται στο ότι οι εν λόγω εθνικές διατάξεις εφαρμόζονται καθόσον δεν καταλήγουν στο να καταστήσουν ουσιαστικά αδύνατη την άσκηση δικαιωμάτων που τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να προστατεύουν: «(...) η εφαρμογή του εθνικού δικαίου δεν πρέπει να θίγει ούτε το πεδίο ενεργείας ούτε την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου. Αυτό θα συνέβαινε, ιδίως, αν η εφαρμογή αυτή καθιστούσε πρακτικά αδύνατη την ανάκτηση ποσών που χορηγήθηκαν αντικανονικά»³⁹.

39. Με την προπαρατεθείσα απόφαση Ferwerda, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι, μπορεί

μεν να επικαλείται κάποιος την αρχή της ασφάλειας δικαίου για να αντιταχθεί στην απόδοση των αχρεωστήτως εισπραχθέντων ποσών, πλην όμως «(...) οποιαδήποτε σκέψη που μια από τις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών συνάγει ή επιτρέπει να συναχθεί από την αρχή της ασφαλείας του δικαίου δεν μπορεί, σε καμιά περίπτωση, να εμποδίζει την αγωγή αποδόσεως κοινοτικών οικονομικών πλεονεκτημάτων μη νομίμως χορηγηθέντων. Πρέπει να εξετάζεται, σε κάθε περίπτωση, αν αυτή η εφαρμογή δεν διακυβεύει την ίδια τη βάση του κανόνα που επιβάλλει αυτή την απόδοση και δεν καταλήγει στο να την καθιστά στην πράξη αδύνατη»⁴⁰. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο έκρινε ότι «(...) το κοινοτικό δίκαιο, στο παρόν στάδιο εξελιξεώς του (...), δεν εμποδίζει, στις διαφορές που αφορούν την αναζήτηση από τις αρχές των κρατών μελών αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών (...), την εφαρμογή της ασφαλείας του δικαίου, που αντλείται από το εθνικό δίκαιο δυνάμει της οποίας οικονομικά πλεονεκτήματα χορηγηθέντα εκ πλάνης από τη δημόσια αρχή δεν μπορούν να αναζητηθούν αν η πλάνη δεν οφείλεται σε ανακριβείς πληροφορίες παρασχεθείσες από τον δικαιούχο ή αν η εν λόγω πλάνη, παρόλο ότι οι πληροφορίες υπήρξαν ανακριβείς αλλά παρασχέθηκαν καλή τη πίστη, μπορούσε ευχερώς να αποφευχθεί»⁴¹. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν παραβιάζεται η αρχή της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου εκ μόνου του λόγου της μη αποδόσεως της αχρεωστήτως καταβληθείσας ενισχύσεως.

40. Ομοίως, θεωρώ ότι, υπό τις παρούσες περιστάσεις, η εφαρμογή του εθνικού δικαίου δεν θίγει το περιεχόμενο και την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου.

38 — Σκέψη 23.

39 — Προπαρατεθείσα απόφαση Deutsche Milchkontor κ.λπ., σκέψη 22.

40 — Σκέψη 15.

41 — Σκέψη 21 και διατακτικό.

41. Συναφώς, από τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στη διάταξη περί παραπομπής σχετικά με τη σχετική γερμανική νομοθεσία προκύπτει ότι η αρχή που διέπει τον τομέα αυτόν εξακολουθεί να είναι η αρχή της αποδόσεως των παρανόμως καταβληθεισών ενισχύσεων. Επομένως, ουδόλως εμποδίζεται η δυνατότητα ανακτήσεως των χορηγηθέντων ποσών.

42. Επισημαίνω επιπλέον ότι η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου δεν κατέστη πρακτικά αδύνατη, εφόσον η επιστροφή μπορεί να συντελεστεί σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, ακόμη και σε περίπτωση απώλειας του πλουτισμού, οσάκις ο αποδέκτης των ενισχύσεων τις έλαβε έχοντας γνώση της πραγματικής καταστάσεως ή αγνοώντας την λόγω βαριάς αμέλειας⁴². Η επιστροφή θα είναι επίσης δυνατή οσάκις ο πλουτισμός του δικαιούχου εξακολουθεί να υπάρχει, διότι η ενίσχυση δεν μετακυλίθηκε ή μετακυλίθηκε μερικώς. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, αν δηλαδή η ενίσχυση μετακυλίθηκε, προβλέπεται στο εθνικό δίκαιο ότι αυτή πρέπει, εντούτοις, να επιστραφεί αν ο αποδέκτης της διαθέτει αγωγή αποζημιώσεως κατ' αυτών στους οποίους μετακυλίθηκε η ενίσχυση⁴³.

43. Τα στοιχεία αυτά μου φαίνεται ότι αποδεικνύουν ότι η εφαρμογή εθνικών διατά-

ξεων όπως στην παρούσα υπόθεση δεν κλονίζουν την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου. Στο επιληφθέν δικαστήριο απόκειται να αποφανθεί ως προς το σημείο αυτό.

44. Επιπλέον, σημειώνω ότι, στο πλαίσιο αυτής της σταθμίσεως των υφισταμένων συμφερόντων, την οποία αποτελεί η εκτίμηση της τηρήσεως της αρχής της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου, θα φαινόταν τουλάχιστον ανεπιεικές να βαρύνεται μόνον ο καλόπιστος αποδέκτης με κάτι που ομοιάζει με ευθύνη άνευ υπαιτιότητας, παρόλον ότι αυτός, σύμφωνα με το θεσπισθέν σύστημα, μετακύλισε τις καταβληθείσες ενισχύσεις στους προμηθευτές χωρίς να επωφεληθεί από αυτές άμεσα, αυτό δε χωρίς να μπορεί να ελέγξει την προέλευση των επίμαχων εμπορευμάτων, από την οποία εξαρτάται η νομιμότητα της χορηγηθείσας ενισχύσεως. Συναφώς, δεν πρέπει να λησμονείται ότι, σε περίπτωση που εμφανίζονται ορισμένες δυσλειτουργίες κατά την εφαρμογή του συστήματος χορηγήσεως κοινοτικών ενισχύσεων, δεν είναι αμέτοχοι σ' αυτές ούτε ο κοινοτικός νομοθέτης ούτε οι αρμόδιες εθνικές αρχές. Εξάλλου, το Δικαστήριο ρητώς επέστησε την προσοχή αμφοτέρων με την προαναφερθείσα απόφαση Deutsche Milchkontor κ.λπ. Οι επιφυλάξεις των κοινοτικών αρχών όσον αφορά την αποδοχή της παραπομπής στις αρχές του εθνικού δικαίου δύσκολα, επομένως, γίνονται αντιληπτές, εφόσον μάλιστα, «Αν (...) καταφανεί ότι ορισμένες ανομοιότητες μεταξύ των εθνικών νομοθεσιών είναι ικανές (...) να βλάψουν τη λειτουργία της κοινής αγοράς, εναπόκειται στα αρμόδια κοινοτικά όργανα να θεσπίσουν τις διατάξεις που είναι αναγκαίες για να αντιμετωπισθούν οι ανομοιότητες αυτές.»⁴⁴ Ομοίως απόκειται, κατά κύριο λόγο, στις εθνικές αρχές, οι οποίες οφείλουν

42 — Ως προς το σημείο αυτό, το αιτούν δικαστήριο τονίζει εν προκειμένω (υπό στοιχείο II, σημείο Γ, τρίτο εδάφιο, της διατάξεως περί παραπομπής) ότι: «(...) οι προϋποθέσεις αυτές δεν πληρούνται, δεδομένου ότι από τα προσκομισθέντα δικαιολογητικά δεν προκύπτει κανένα στοιχείο που να βεβαιώνει ότι οι ενάγουσες ή οι εκπρόσωποι τους γνώριζαν ότι τα παραδοθέντα γογγύλια είχαν άλλη προέλευση από τη δηλωθείσα».

43 — Το αιτούν δικαστήριο τονίζει εν προκειμένω (υπό στοιχείο II, σημείο Γ, έκτο εδάφιο, της διατάξεως περί παραπομπής): «Δεδομένου ότι η έκβαση ενδεχομένων αγωγών των εναγουσών κατά των προμηθευτών τους είναι εξαιρετικά αμφίβολη, ήδη λόγω σημαντικών δυσχερειών όσον αφορά την απόδειξη, δεν μπορούν να αναταχθούν ενδεχόμενα δικαιώματα αποζημιώσεως των οποίων οι ενάγουσες είναι κάτοχοι λόγω της απώλειας του πλουτισμού.»

44 — Σκέψη 24.

να βεβαιώνονται με τους κατάλληλους ελέγχους ότι το προϊόν για το οποίο καταβλήθηκε η ενίσχυση είναι σύμφωνο με την κοινοτική κανονιστική ρύθμιση, για να διασφαλίζεται ότι οι κοινοτικές ενισχύσεις δεν καταβάλλονται για προϊόντα που δεν πρέπει να τυγχάνουν αυτών, να κρίνουν ποιοι είναι οι αναγκαίοι προς τον σκοπό αυτό έλεγχοι. Δεν αποκλείεται να ληφθεί υπόψη αυτή η παράβαση της υποχρέωσης ελέγχου. Το Δικαστήριο το υπονοεί κρίνοντας ότι: «Όσον αφορά τις συνέπειες της παράβασης αυτής της υποχρέωσης ελέγχου για την αναζήτηση ποσών που έχουν καταβληθεί χωρίς νόμιμη αιτία και, ιδίως, το ζήτημα αν [οι αποδέκτες] των ενισχύσεων μπορούν να επικαλεστούν την παράβαση αυτή προκειμένου να αποκορυσουν σχετική αγωγή αναζήτησης (...) [αυτές] διέπονται από το εθνικό (...) δίκαιο. Συνεπώς, εναπόκειται (...) στα εθνικά δικαστήρια να κρίνουν τις συνέπειες αυτές δυνάμει του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου»⁴⁵.

45. Κατόπιν όλων των προεκτεθέντων, καταλήγω στην άποψη, ως προς το ερώτημα που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο, ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξής του, το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει να λαμβάνονται υπόψη από την οικεία εθνική νομοθεσία, για τον αποκλεισμό αποδόσεως αχρεωστήτως καταβληθεισών ενισχύσεων, κριτηρίων όπως είναι η απώλεια του αδικαιολογήτου πλουτισμού, οφειλομένη στη μετακύλιση του περιουσιακού πλεονεκτήματος που απορρέει από την ενίσχυση αυτή, αν ο αποδέκτης της ενισχύσεως αυτής δεν μπορεί να ασκήσει αγωγή κατά των επιχειρηματιών στους οποίους έγινε η μετακύλιση, ή αν η αγωγή αυτή στερείται οιασδήποτε αξίας, υπό την επιφύλαξη πάντως ότι οι προϋποθέσεις είναι ίδιες με αυτές της αποδόσεως αμιγώς εθνικών οικονομικών παροχών, και ότι το

συμφέρον της Κοινότητας λαμβάνεται πλήρως υπόψη.

46. Χάριν πληρότητας θα εξετάσω, πράγμα το οποίο ζητεί από το Δικαστήριο το αιτούν δικαστήριο, κατά πόσον είναι λυσιτελής η αντιπαράβολή της νομολογίας του Δικαστηρίου όσον αφορά την απόδοση κρατικών ενισχύσεων με την παρούσα υπόθεση.

47. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η υποχρέωση του κράτους να καταργήσει μια ενίσχυση που κρίθηκε από την Επιτροπή ασύμβατη προς την κοινή αγορά αποσκοπεί στην αποκατάσταση της προηγουμένης καταστάσεως, Όπως και στον τομέα της αποδόσεως κοινοτικών ενισχύσεων, η απόδοση της κρατικής ενισχύσεως πρέπει, κατ' αρχήν, να συντελείται σύμφωνα με τις συναφείς διατάξεις του εθνικού δικαίου, υπό την επιφύλαξη ότι οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονται κατά τρόπο ώστε να μην καθίσταται στην πράξη αδύνατη η απαιτούμενη από το κοινοτικό δίκαιο αντίληψη. Ειδικότερα, το συμφέρον της Κοινότητας πρέπει να λαμβάνεται πλήρως υπόψη κατά την εφαρμογή διατάξεως που εξαρτά την ανάκληση παράνομης διοικητικής πράξεως από την εκτίμηση των διαφόρων εμπλεκομένων συμφερόντων.

48. Υφίσταται, αντιθέτως, μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ των σχετικών με τους δύο αυτούς τομείς αποφάσεων του Δικαστηρίου.

45 — Σκέψη 44.

49. Η ιδιαιτερότητα του τομέα των κρατικών ενισχύσεων δικαιολογεί το ότι το δικαστήριο δέχεται σε περιορισμένο βαθμό να γίνεται επίκληση αρχών του εθνικού δικαίου, όπως είναι αυτές της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της ασφάλειας δικαίου, κατά της επιστροφής της ενισχύσεως. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο τονίζει παγίως, και ειδικότερα στην προπαρατεθείσα, όπως πρόσφατη απόφαση *Alcan Deutschland*, στην οποία αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο, ότι, «(...) λαμβανομένου υπόψη του επιτακτικού χαρακτήρα του ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων που πραγματοποιεί η Επιτροπή δυνάμει του άρθρου 93 της Συνθήκης, δεν δικαιολογείται, καταρχήν, η εμπιστοσύνη των επιχειρήσεων που έλαβαν ενίσχυση ως προς τη νομιμότητα της ενισχύσεως, παρά μόνον αν η ενίσχυση χορηγήθηκε τηρουμένης της διαδικασίας που προβλέπει το εν λόγω άρθρο. Πράγματι, ένας επιμελής επιχειρηματίας πρέπει κανονικά να είναι σε θέση να βεβαιωθεί ότι τηρήθηκε η διαδικασία αυτή (...)»⁴⁶.

50. Υπό το φως της ιδιαιτερότητας αυτής πρέπει να νοείται η προπαρατεθείσα απόφαση Επιτροπή κατά Γερμανίας, στην οποία αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο και η οποία περιορίζει τη δυνατότητα επικλήσεως της προστασίας της δικαιολογημένης εμπι-

στοσύνης κατ' εφαρμογήν του άρθρου 48, παράγραφος 2, του *VwVerfG*, στον τομέα του άρθρου 93 της Συνθήκης.

51. Κατά τη γνώμη μου, η νομολογία αυτή δεν μπορεί ως προς το σημείο αυτό να μεταφερθεί σε περιπτώσεις, όπως οι παρούσες, που αφορούν επιστροφές αχρεωστήτως καταβληθεισών κοινοτικών ενισχύσεων. Όπως τόνισε ο γενικός εισαγγελέας *Jacobs* στην παράγραφο 40 των προτάσεών του, στην προπαρατεθείσα απόφαση *Alcan Deutschland*: «(...) [με την απόφαση *Deutsche Milchkontor* κ.λπ.], το Δικαστήριο ορθώς είχε δεχθεί ότι το ζήτημα έπρεπε να κριθεί σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, εφόσον κανένα υπερέχον κοινοτικό συμφέρον δεν δικαιολογούσε προσβολή της αυτονομίας του οικείου κράτους μέλους σε θέματα δικονομίας. Αντιθέτως, αν μια παρόμοια κατάσταση εμφανιζόταν στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, η υλοποίηση των σκοπών της Συνθήκης θα διακυβευόταν σε περίπτωση που ο λήπτης της ενισχύσεως μπορούσε να εμποδίσει την επιστροφή της με το επιχείρημα ότι έχει ήδη μετακυλίσει το όφελος της ενισχύσεως στους πελάτες του μειώνοντας τις τιμές του. Στην περίπτωση αυτή, θα είχε σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα άνευ κυρώσεων».

Πρόταση

52. Κατόπιν όλων των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στο *Verwaltungsgericht Frankfurt am Main* την ακόλουθη απάντηση:

«Το κοινοτικό δίκαιο, στο παρόν στάδιο εξελιξεώς του, δεν απαγορεύει η οικεία εθνική νομοθεσία να λαμβάνει υπόψη, για τον αποκλεισμό αποδόσεως ποσών που αχρεωστήτως καταβλήθηκαν ως ενισχύσεις σύμφωνα με την κοινοτική

⁴⁶ — Σκέψη 25. Βλ., επίσης, την παρατιθεμένη νομολογία.

κανονιστική ρύθμιση, υπό την προϋπόθεση ότι ο αποδέκτης της ενισχύσεως αυτής δεν γνώριζε τις περιστάσεις που προκάλεσαν τον παράνομο χαρακτήρα της αποφάσεως περί χορηγήσεως και ότι η άγνοια αυτή δεν είναι αποτέλεσμα βαρείας αμέλειας, ένα κριτήριο όπως είναι η απώλεια του αδικαιολόγητου πλουτισμού, η οποία γενικώς γίνεται δεκτό ότι συντρέχει οσάκις ο αποδέκτης μεταβίβασε το περιουσιακό πλεονέκτημα που απορρέει από την ενίσχυση αυτή πληρώνοντας την προβλεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο ενδεικτική τιμή και δεν μπορεί να ασκήσει αγωγή κατά του προμηθευτή ή η αγωγή αυτή στερείται οποιασδήποτε αξίας, υπό την επιφύλαξη, πάντως, ότι οι προβλεπόμενες προϋποθέσεις είναι οι ίδιες και για την απόδοση των αμιγώς εθνικών οικονομικών παροχών, το δε συμφέρον της Κοινότητας λαμβάνεται πλήρως υπόψη.»